

3/2026,
may-
iyun
(№ 00083)

MINTAQALAR IQTISODIY XAVFSIZLIGINI BAHOLASH AMALIYOTI

Islamov Anvar Ashirqulovich

Qo'qon universiteti Andijon filiali Ta'lim sifatini nazorat qilish departamenti boshlig'i

Email: anvarislamov0373@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5144-3037

DOI: https://doi.org/10.55439/EIT/vol14_iss3/825

Annotatsiya

Ushbu maqolada mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni baholashning xalqaro tajribasi tizimli va kompleks yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda rivojlangan davlatlar, xususan Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, OECD a'zolari hamda Osiyo mintaqasidagi ilg'or iqtisodiy tizimlarda qo'llanilayotgan indikatorli yondashuvlar, integral baholash modellari va mexanizmlari tahlil qilingan. O'zbekistonda iqtisodiy xavfsizlikni baholashda makroiqtisodiy barqarorlik, investitsiya muhiti, ijtimoiy-iqtisodiy muvozanat va institutsional barqarorlik kabi omillarning o'zaro bog'liqligi ochib berilgan. Mamlakat mintaqalari kesimida iqtisodiy xavfsizlikni baholashga bag'ishlangan konseptual yondashuv zamonaviy hududiy iqtisodiyot, makroiqtisodiy barqarorlik va institutsional rivojlanish asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlik, xalqaro tajriba, indikatorli baholash, inklyuziv reziliyentlik, aqlli mintaqaviy xavfsizlik, raqamli reziliyent iqtisodiyot, mehnat bozori barqarorligi, investitsiya sig'imi, tashqi iqtisodiy ochiqlik, logistika samaradorligi, raqamli infratuzilma, energiya va oziq-ovqat xavfsizligi hamda ESG omillarini birlashtiruvchi integral baholash tizimi, makroiqtisodiy barqarorlik, integral modellar, barqaror rivojlanish, OECD, Yevropa Ittifoqi, geoiqtisodiy tahlil.

Аннотация

В данной статье на основе системного и комплексного подхода проанализирован международный опыт оценки региональной экономической безопасности. В исследовании рассмотрены индикаторные подходы, интегральные модели оценки и механизмы, применяемые в развитых странах, в частности в государствах Европейского союза, странах-членах ОЭСР и передовых экономических системах Азии. Раскрыта взаимосвязь таких факторов, как макроэкономическая стабильность, инвестиционный климат, социально-экономическая сбалансированность и институциональная устойчивость при оценке экономической безопасности в Узбекистане. Представлен концептуальный подход к оценке экономической безопасности регионов страны, основанный на современных теориях региональной экономики, макроэкономической стабильности и институционального развития..

Ключевые слова: региональная экономическая безопасность, международный опыт, индикаторная оценка, инклюзивная резильентность, интеллектуальная региональная безопасность, цифровая резильентная экономика, устойчивость рынка труда, инвестиционная ёмкость, внешнеэкономическая открытость, эффективность логистики, цифровая инфраструктура, интегральная система оценки, объединяющая факторы энергетической и продовольственной безопасности, а также ESG-факторы, макроэкономическая стабильность,

интегральные модели, устойчивое развитие, ОЭСР, Европейский союз, геоэкономический анализ.

Abstract

This article analyzes the international experience of assessing regional economic security based on a systematic and comprehensive approach. The study examines indicator-based approaches, integrated assessment models, and evaluation mechanisms applied in developed countries, particularly in the member states of the European Union, OECD countries, and advanced economies in Asia. The interrelationship among macroeconomic stability, the investment climate, socio-economic balance, and institutional resilience in assessing economic security in Uzbekistan is explored. A conceptual framework for assessing the economic security of the country's regions is presented, drawing upon contemporary theories of regional economics, macroeconomic stability, and institutional development.

Keywords: regional economic security, international experience, indicator-based assessment, inclusive resilience, smart regional security, digital resilient economy, labour market stability, investment capacity, external economic openness, logistics efficiency, digital infrastructure, integrated assessment system combining energy security, food security, and ESG factors, macroeconomic stability, integrated models, sustainable development, OECD, European Union, geo-economic analysis.

Kirish

Hozirgi global iqtisodiy muhitda mintaqalar iqtisodiyxavfsizligi nafaqat sanoat ishlab chiqarishi yoki yalpi hududiy mahsulot o'sishi, balki uning tashqi tashqi ta'sirlarga chidamliligi, resurslar diversifikatsiyasi, aholi farovonligi, infratuzilma uzluksizligi, raqamli moslashuvchanligi hamda ijtimoiy-ekologik barqarorligi bilan belgilanadi. Bu jihatdan "mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlik" tushunchasi klassik iqtisodiy o'sish modellaridan farqli ravishda hududiy tizimning tashqi va ichki xavflarga nisbatan reziliyentligi (resilience), adaptivligi va institutsional muvozanatini aks ettiruvchi kompleks kategoriya sifatida shakllanmoqda. Xususan, Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan zamonaviy makroiqtisodiy xavfsizlik konsepsiyalari iqtisodiy xavfsizlikni "inklyuziv reziliyentlik" (barcha qatlamlar manfaatlarini qamrab olgan barqaror moslashuvchanlik), "aqlli mintaqaviy xavfsizlik" (raqamli texnologiyalar va intellektual boshqaruvga asoslangan hududiy xavfsizlik), "raqamli reziliyent iqtisodiyot" (raqamli infratuzilma va kiberbarqarorlikka tayangan iqtisodiy tizim) hamda "yashil iqtisodiy xavfsizlik" (ekologik barqaror va resurs tejamkor iqtisodiy xavfsizlik) kabi yangi paradigmalar orqali talqin qilmoqda. Shu bois, O'zbekiston mintaqalari kesimida iqtisodiy xavfsizlikni baholashga bag'ishlangan konseptual yondashuv zamonaviy hududiy iqtisodiyot, makroiqtisodiy barqarorlik va institutsional rivojlanish nazariyalarining integratsiyalashgan modeli sifatida qaralishi mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni baholash masalasi so'nggi yillarda iqtisodiy xavfsizlik, hududiy rivojlanish va barqaror iqtisodiy o'sish nazariyalarining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy tadqiqotlarda iqtisodiy xavfsizlikning nazariy asoslari, uni baholash indikatorlari hamda hududlar kesimida monitoring qilish usullari keng o'rganilgan.

Xorijiy olimlardan B.Buzan iqtisodiy xavfsizlikni milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi sifatida talqin qilib, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligini asoslab

bergan¹. L.I.Abalkin iqtisodiy xavfsizlikni davlatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi iqtisodiy salohiyatni saqlash va ichki hamda tashqi tahdidlarga qarshi turish qobiliyati sifatida izohlaydi². V.K.Senchagov iqtisodiy xavfsizlikni baholashda chegaraviy (threshold) ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqqan bo'lib, makroiqtisodiy barqarorlikni baholashda indikatorli yondashuvning nazariy asoslarini shakllantirgan³.

Ye.M.Metyakov tomonidan hududlarning iqtisodiy xavfsizligini monitoring qilish metodologiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, unda hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, investitsion faolligi, demografik holati va ijtimoiy infratuzilmasi asosiy mezon sifatida baholangan⁴. D.Kuznetsov va M.Rudenko iqtisodiy xavfsizlikni kompleks indikatorlar tizimi orqali baholash usulini taklif etib, integral indekslardan foydalanishning afzalliklarini asoslab berganlar⁵.

Respublikamiz olimlari X.P.Abulqosimov, A.Ishmuhammedov, B.Valiyev, D.Ortiqova va boshqa tadqiqotchilar tomonidan iqtisodiy xavfsizlikning nazariy asoslari, milliy iqtisodiyot barqarorligi hamda iqtisodiy tahdidlarni kamaytirish mexanizmlari keng yoritilgan. Biroq mavjud tadqiqotlarning aksariyatida asosiy e'tibor milliy iqtisodiy xavfsizlik masalalariga qaratilgan bo'lib, hududlar kesimida iqtisodiy xavfsizlikni kompleks baholash, zamonaviy reziliyentlik indikatorlari, ESG mezonlari, logistika samaradorligi, raqamli infratuzilma va tashqi iqtisodiy ochiqlikni yagona integral modelda baholash masalalari yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Shu sababli mazkur tadqiqotda xalqaro tajriba asosida hududiy iqtisodiy xavfsizlikni baholashning zamonaviy indikatorlari tizimlashtirildi hamda makroiqtisodiy barqarorlik, investitsiya muhiti, mehnat bozori, logistika, raqamli infratuzilma, energetik va oziq-ovqat xavfsizligi hamda ESG omillarini birlashtiruvchi integral baholash yondashuvi taklif etildi. Mazkur yondashuv O'zbekiston mintaqalarining iqtisodiy xavfsizlik darajasini xalqaro standartlar asosida kompleks baholash imkonini beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiya, kuzatish, umumlashtirish, guruhlash, tizimli yondashuv, ekspert baholash, statistik va iqtisodiy tahlil, taqqoslash, iqtisodiy-matematik yondashuv va ularning natijalarini tahlil qilish, korrelyatsiya, regressiya, ekstropolyatsiya va boshqa usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni baholashning asosiy muammosi shundaki, aksariyat mamlakatlarda hududlar o'rtasida iqtisodiy o'sish sur'atlari turlicha bo'lsa-da, ularning xavfsizlik darajasi bir xil emas. Masalan, yuqori o'sish sur'atiga ega hudud tashqi investitsiyalarga ortiqcha qaramlik, logistika uzilishlari, mehnat migratsiyasi yoki inflyatsion bosim tufayli yuqori xavf ta'siriga ega bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqotda taklif etilayotgan yondashuv mehnat bozori barqarorligi, investitsiya sig'imi, tashqi iqtisodiy ochiqlik, logistika samaradorligi, raqamli

¹ Buzan B. New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century // International Affairs. 1991. Vol.67. No.3.

² Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. 1994. №12. С.4–13.

³ Сенчагов В.К. Экономическая безопасность: производство, финансы, банки. – М.: Финстатинформ, 1998.

⁴ Метяков Е.М. Развитие методологии и инструментов мониторинга экономической безопасности регионов России: дисс. ... д-ра экон. наук. – Нижний Новгород, 2018.

⁵ Кузнецов Д., Руденко М. Система индикаторов оценки экономической безопасности страны // Угрозы и безопасность. 2015. №23. С.59–67.

infratuzilma, energiya va oziq-ovqat xavfsizligi hamda ESG omillarini birlashtiruvchi integral baholash tizimi - xalqaro amaliyotda qo'llanilayotgan “ko'p o'lchamli xavfsizlikni baholash modellari”ga mos keladi. Xususan, Yevropa ittifoqining Makroiqtisodiy nomutanosibliklarni baholash tizimi tashqi disbalanslar, mehnat unumdorligi, qarz yuki va tashqi raqobatbardoshlikni kompleks indikatorlar orqali baholaydi. Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturining Inson xavfsizligi konsepsiyasi iqtisodiy xavfsizlikni aholi daromadlari, ijtimoiy himoya va institutsional sifat bilan uzviy bog'liq holda talqin qiladi⁶.

O'zbekiston iqtisodiyoti misolida mazkur yondashuv ayniqsa dolzarb hisoblanadi. Chunki mamlakatda keyingi yillarda yuqori iqtisodiy o'sish kuzatilgan bo'lsa-da, hududlar o'rtasida iqtisodiy imkoniyatlar, infratuzilma ta'minoti va investitsiya jozibadorligida sezilarli tafovut saqlanib qolmoqda.

Bugungi taraqqiyot mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlikni baholashda oddiy statistik taqqoslash emas, balki ko'p o'lchamli integral indekslar tizimini shakllantirishni taqozo qilmoqda. Bu jarayonda indikatorlarni normallashtirish, vazn koeffitsiyentlarini aniqlash, senzitivlik tahlili, korrelyatsion tahlil va klasterlashtirish usullarining birlashtirilishi xalqaro amaliyotda eng samarali yondashuv sifatida tan olingan. Masalan, normallashtirish mintaqalar kesimidagi turli o'lchov birliklariga ega ko'rsatkichlarni taqqoslash imkonini beradi, vazn berish esa iqtisodiy xavfsizlikka qaysi omillar kuchli ta'sir ko'rsatishini aniqlaydi. Mazkur yondashuv OECD/JRC Composite Indicators Handbook metodologiyasiga mos bo'lib, hududiy iqtisodiy xavfsizlikni statistik jihatdan ishonchli baholash imkonini beradi. Ayniqsa, senzitivlik tahlili indikatorlar vazni o'zgarganda indeks qay darajada o'zgarishini ko'rsatib, model barqarorligini tekshirishga xizmat qiladi. Klaster tahlili esa O'zbekiston hududlarini “yuqori xavfli”, “o'rta xavfli” va “barqaror” iqtisodiy zonalarga ajratish imkonini beradi. Bu esa davlat siyosatini hududiy differentsiatsiya asosida yuritish uchun muhim analitik baza hisoblanadi.

Tadqiqotning yana bir muhim jihati ESG omillarining iqtisodiy xavfsizlik tizimiga integratsiya qilinishi hisoblanadi. Zamonaviy xalqaro tadqiqotlarda ESG faqat korporativ boshqaruv yoki ekologik mas'uliyat mezonini sifatida emas, balki iqtisodiy reziliyentlik indikatorini sifatida ham baholanmoqda. Masalan, suv resurslari tanqisligi, havo ifloslanishi, energiya samaradorligi pastligi yoki ijtimoiy tengsizlik yuqori bo'lgan hududlar tashqi shoklarga nisbatan ko'proq zaif bo'ladi. Shu bois ESG ko'rsatkichlarini mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlik indeksiga qo'shish - bu faqat ekologik emas, balki strategik iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mexanizmi hisoblanadi⁷.

2024–2025-yillarda O'zbekiston makroiqtisodiy jihatdan barqaror o'sishni saqlab qoldi, ammo bu o'sishning tarkibiy sifati mintaqalar kesimida bir xil emas. 2024-yilda mamlakat YAIMi 1454,6 trln so'mga yetdi va real o'sish 6,5 foizni tashkil etdi; 2025-yilda esa o'sish 7,7 foizgacha tezlashdi. Shu bilan birga 2024-yilda iste'mol inflyatsiyasi 9,6 foiz bo'lgan, 2025-yildagi dezinflyatsiyaga qaramay energiya narxlari va xizmatlar segmenti inflyatsiyasi xavf manbai bo'lib qolgan. Davlat qarzi 2024-yilda YAIMga nisbatan 35,9 foiz,

⁶ Building More Resilient Cross-border Regions https://www.oecd.org/en/publications/building-more-resilient-cross-border-regions_d5fd3e59-en.html.

⁷ Strategic Planning and Regional Development. <https://www.oecd.org/en/topics/strategic-planning-and-regional-development.html>

2025-yilda 34,6 foiz atrofida baholangani moliyaviy xavfsizlik uchun muayyan zaxira borligini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyo mamlakatlari miqiyosida mamlakatning o'sish sur'ati yuqori, ammo tashqi pul o'tkazmalariga nisbatan sezgirlik ham yuqori. Jahon banki ma'lumotlari bo'yicha 2024-yilda mamlakat YAIMi 115 mlrd AQSH dollari, aholi jon boshiga YAIM 3161,7 dollar, real o'sish 6,5 foiz, inflyatsiya 9,6 foiz va 2025-yilda ishsizlik 4,6 foiz bo'lgan. Shunga qarshi, shaxsiy pul o'tkazmalari YAIMning 14,4 foiziga teng bo'lib, bu tashqi mehnat bozorlari va geoiqtisodiy ta'sirlarga sezgirlikni oshiradi.

Quyida keltirilgan jadvaldagi ma'lumotlar shundan dalolat beradiki, mamlakat o'sish sur'ati va mehnat bozori bo'yicha mintaqada yaxshi pozitsiyada tursa-da, logistika va tashqi o'tkazmalarga bog'liqlik iqtisodiy xavfsizlik nuqtayi nazaridan ma'lum xatarlar mavjud. Logistika indeksi 2018-yildagi 99-o'rin va 2,58 balldan 2023-yilda 88-o'rin va 2,6 ballga yaxshilangan bo'lsa-da, mamlakat hali ham yuqori sifatida baholanuvchi logistika iqtisodiyotlari qatoriga kirmaydi, bu esa ikki karra dengizga chiqish imkoniyatidan mahrumlik sharoitida tashqi iqtisodiy xavfsizlikni ichki infratuzilma va tranzit islohotlari bilan chambarchas bog'laydi.

1-jadval

Markaziy Osiyo mamlakatlari makroiqtisodiy ko'rsatkichlari

Mamlakat	YAIM, mlrd AQSH doll.	Real o'sish	Inflyatsiya	Ishsizlik	Pul o'tkazmalari / YAIM	Logistika ko'rsatkichi
O'zbekiston	115.0	6.5%	9.6%	4.6%	14.4%	LPI 2023: 88- o'rin, 2.6
Qozog'iston	291.5	5.0%	8.7%	4.8%	0.1%	LPI 2023: 79- o'rin
Qirg'iz Respublikasi	17.5	9.0%	5.0%	3.5%	26.6%	LPI 2023: 123- o'rin, 2.3
Tojikiston	14.2	8.4%	6.0%	6.9%	47.9%	LPI 2023: 110- o'rin, 2.2

Inson kapitali va raqamli infratuzilma nuqtayi nazaridan holat nisbatan ijobiy. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot dasturi ma'lumotlariga ko'ra mamlakat 2025-yilgi inson rivojlanishi hisobotida 0,740 HDI bilan yuqori inson rivojlanishi toifasiga kirgan va 193 mamlakat orasida 107-o'rinni egallagan. Aholining internetdan foydalanish ulushi 2024-yilda 90 foizga, milliy statistika hisobida esa 2025-yil yanvar–avgustda 94,2 foizga yetgan. Bu raqamli iqtisodiyotning kengayganini anglatadi, lekin kiber xavflar, raqamli firibgarlik va ma'lumotlar infratuzilmasi himoyasiga talabni ham kuchaytiradi.

2024-yilgi rasmiy hududiy mahsulot ma'lumotlari, hududlar o'rtasida katta asimmetriya borligini ko'rsatadi. Toshkent shahrining YAHMi 281,1 trln so'mga, aholi jon boshiga mahsulot 91,4 mln so'mga yetgan; xizmatlar ulushi 63,0 foiz bo'lib, bu uni yuqori diversifikatsiyalangan hudud sifatida tavsiflaydi. Toshkent viloyatida YAHM 146,4 trln so'm, aholi jon boshiga ko'rsatkich 47,5 mln so'm, sanoat ulushi 44,5 foiz bo'lib, hududiy sanoat-logistika ustuni shakllangan. Navoiy viloyatida YAHM 117,3 trln so'mga yetgan va sanoat ulushi 72,1 foizga chiqqan; bu yuqori daromadli, ammo konsentratsiya xavfi yuqori bo'lgan resurs-industrial profilni anglatadi. Farg'ona viloyatida YAHM 91,3 trln so'm, aholi jon

boshiga 22,3 mln so‘m, xizmatlar ulushi 44,7 foiz va qishloq xo‘jaligi ulushi 28,2 foiz bo‘lib, u mehnat sig‘imi yuqori, tadbirkorlik kuchli hudud sifatida namoyon bo‘ladi. Surxondaryo viloyatida esa YAHM 54,4 trln so‘m bo‘lib, qishloq xo‘jaligi ulushi 39,1 foiz va xizmatlar ulushi 41,9 foizni tashkil qiladi; bu hududni agrar-ijtimoiy barqarorlik orqali qo‘llab-quvvatlash zarurligini ko‘rsatadi.

2-jadval

O‘zbekiston hudularining iqtisodiy ko‘rsatkichlari tahlili⁸

Hudud	YAHM yoki hududiy baza	Dominant sektor	Ishsizlik	O‘rtacha ish haqi	Kichik biznes ulushi	Investitsiya
Toshkent shahri	YAHM 281,1 trln so‘m; jon boshiga 91,4 mln so‘m	Xizmatlar 63,0%	4,5%	8 450,9 ming so‘m	52,4%	2025 I yarim yilda 47,9 trln so‘m investitsiya; 12,0 trln so‘m to‘g‘ridan-to‘g‘ri XI
Toshkent viloyati	YAHM 146,4 trln so‘m; jon boshiga 47,5 mln so‘m	Sanoat 44,5%	4,6%	4 917,8 ming so‘m	53,9%	40,7 trln so‘m investitsiya; 17,5 trln so‘m to‘g‘ridan-to‘g‘ri XI
Navoiy viloyati	YAHM 117,3 trln so‘m	Sanoat 72,1%	4,9%	6 601,9 ming so‘m	25,1%	18,2 trln so‘m investitsiya; 9,0 trln so‘m to‘g‘ridan-to‘g‘ri XI
Andijon viloyati	Mehnat va ishlab chiqarish bazasi kuchli	Diversifika-siyalangan sanoat-xizmatlar	5,4%	4 446,5 ming so‘m	69,5%	14,0 trln so‘m investitsiya; 8,0 trln so‘m to‘g‘ridan-to‘g‘ri XI
Farg‘ona viloyati	YAHM 91,3 trln so‘m; jon boshiga 22,3 mln so‘m	Xizmatlar 44,7%	4,8%	3 806,4 ming so‘m	73,2%	15,3 trln so‘m investitsiya; 8,0 trln so‘m to‘g‘ridan-to‘g‘ri XI
Qoraqalpog‘iston	YAHM 45,7 trln so‘m	Qishloq xo‘jaligi 23,5%, sanoat 20,5%	5,8%	4 165,4 ming so‘m	65,8%	10,3 trln so‘m investitsiya; 1,8 trln so‘m to‘g‘ridan-to‘g‘ri XI
Surxondaryo viloyati	YAHM 54,4 trln so‘m	Qishloq xo‘jaligi 39,1%, xizmatlar 41,9%	5,9%	4 061,8 ming so‘m	77,8%	XI 2,7 trln so‘m; tashqi moliyaga nisbatan cheklangan

Mehnat bozori va daromadlar manzarasi ham hududiy iqtisodiy xavfsizlik uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra 2024-yilda ishsizlik darajasi mamlakat

bo'yicha 5,5 foiz, 2025-yilda 4,8 foiz bo'lgan. Mintaqalar kesimida 2024-yilda Toshkent shahrida ishsizlik 4,5 foiz, Andijon viloyatida 5,4 foiz, Navoiy viloyatida 4,9 foiz, Surxondaryo viloyatida 5,9 foiz, Sirdaryo viloyatida 5,9 foiz va Qoraqalpog'istonda 5,8 foizni tashkil etgan. 2024-yil yanvar-iyun holatiga ko'ra o'rtacha oylik ish haqi Toshkent shahrida 8 450,9 ming so'm, Navoiy viloyatida 6 601,9 ming so'm, Toshkent viloyatida 4 917,8 ming so'm, Andijon viloyatida 4 446,5 ming so'm, Qoraqalpog'istonda 4 165,4 ming so'm, Surxondaryo viloyatida 4 061,8 ming so'm va Farg'ona viloyatida 3 806,4 ming so'm bo'lgan. Demak, xavfsizlik faqat o'sish emas, balki kamroq ishsizlik va yuqoriroq real mehnat daromadi bilan birga kelayotgan hududlarda ancha mustahkam.

Hududiy tadbirkorlik tarkibi esa yana bir muhim xulosa beradi. 2024-yilda mamlakat YAIMida kichik biznes ulushi 54,3 foizni tashkil etgan. Hududlar kesimida eng yuqori ulush Surxondaryoda 77,8 foiz, Jizzaxda 74,5 foiz, Namanganda 73,4 foiz va Farg'onada 73,2 foiz bo'lgan; eng past ulush Navoiy viloyatida 25,1 foiz va Toshkent shahrida 52,4 foiz qayd etilgan. Bu yerda muhim ilmiy xulosa shundan iboratki, kichik biznes ulushining yuqoriligi avtomatik xavfsizlik emas: agar u past mahsuldorlik, logistika cheklovi va kam kapitallashuv bilan birga namoyon bo'lsa, bu “himoyasiz tadbirkorlik” modeliga aylanadi; aksincha, resursga bog'liq hududlarda kichik biznes ulushining juda pastligi tarmoqli konsentratsiya xavfini kuchaytiradi.

Yuqoridagi jadval tahlili asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin. Toshkent shahri va Toshkent viloyati “diversifikatsiyalangan markaz”, Navoiy viloyati “yuqori samarali, ammo yuqori konsentratsiyali resurs hududi”, Farg'ona, Andijon, Namangan viloyatlari “tadbirkorlikka tayangan mehnat sig'imli o'sish hududlari”, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Surxondaryo, Sirdaryo viloyatlari esa “ijtimoiy, iqlimiy va infratuzilmaviy sezgirlik yuqori bo'lgan hududlar”dir.

Fikrimizga ko'ra, mintaqaviy iqtisodiy xavfsizlik indeksi quyidagi tarzda bo'lishi maqsadga muvofiq:

$$I_{ijt}^{(+)} = \frac{X_{ijt} - \min(X_j)}{\max(X_j) - \min(X_j)}, \quad I_{ijt}^{(-)} = \frac{\max(X_j) - X_{ijt}}{\max(X_j) - \min(X_j)}$$
$$RESI_{it} = \sum_{k=1}^K w_k I_{kit}, \quad \sum_{k=1}^K w_k = 1$$

bu yerda: $RESI_{it}$ - i -mintaqaning t -yildagi iqtisodiy xavfsizlik indeksi;

w_k - vaznlar;

I_{kit} - normallashtirilgan ko'rsatkichlar.

Bizningcha vaznlar quyidagicha berilishi mumkin:

makro-moliyaviy blok - 0,25;

ishlab chiqarish-investitsiya bloki - 0,25;

mehnat va daromad bloki - 0,20;

tashqi iqtisodiy-logistika bloki - 0,15;

ESG-raqamli-iqlim bloki - 0,15.

Bu taqsimot o'sish va barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni saqlaydi.

Hududiy iqtisodiy xavfsizlikni chuqur tushuntirish uchun oddiy reyting yetarli emas. Drayverlar va transmissiya kanallarini aniqlaydigan modellar zarur. Bazaviy panel model quyidagicha tavsiya etiladi:

$$RESI_{it} = \alpha_i + \beta_1 \ln(INV_{it}) + \beta_2 DIG_{it} + \beta_3 SME_{it} - \beta_4 UNEMP_{it} + \beta_5 IND_{it} + \beta_6 ESG_t + u_{it}$$

bu yerda: INV - asosiy kapitalga investitsiyalar,

DIG - raqamli qamrov,

SME - kichik biznes ulushi,

$UNEMP$ - ishsizlik,

IND - sanoat bazasi,

ESG - yashil/ijtimoiy/boshqaruv proksilari.

Bunda $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_5, \beta_6 > 0$, $\beta_4 < 0$ bo'lishi nazariy jihatdan kutilgan belgidir.

Narx barqarorligi va hududiy xavf uzatilishini tahlil qilish uchun VAR/VECM va GARCH bloki kerak:

$$y_t = c + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \varepsilon_t$$

$$\pi_t = \mu + \sum_{i=1}^p \phi_i \pi_{t-i} + \varepsilon_t, \quad h_t = \omega + \alpha \varepsilon_{t-1}^2 + \beta h_{t-1}$$

Birinchi tenglama tashqi savdo, inflyatsiya, valyuta kursi va investitsiya o'rtasidagi o'zaro ta'sirni aniqlaydi, ikkinchisi inflyatsiya darajasining ma'lum vaqt davomida tez-tez va keskin o'zgarib turish holatini baholaydi. Amaliyotda bu modellar energiya narxlari, tashqi talab va import narxlarining hududiy xavfsizlikka multiplikativ ta'sirini ochib beradi.

PCA (Principal Component Analysis) - asosiy komponentlar tahlili va klaster tahlil mintaqalarni “yuqori barqaror”, “o'suvchan, ammo sezgir”, “konsentratsiya xavfi yuqori”, “periferik xavfli” toifalarga ajratish uchun qo'llanadi. DEA modeli esa investitsiyalar, mehnat va infratuzilma resurslaridan qaysi hududlar nisbatan samaraliroq foydalanayotganini ko'rsatadi:

$$\sum_r \lambda_r x_{rj} \leq x_{0j}, \quad \sum_r \lambda_r y_{rm} \geq \theta y_{0m}, \quad \lambda_r \geq 0, \quad \max_{\theta}$$

Bu yerda: x - kirishlar,

y - chiqishlar.

Agar Toshkent shahri va Navoiy viloyatlarida kirishlar katta bo'lsa-da, diversifikatsiya past bo'lsa, DEA (Data Envelopment Analysis) - “Ma'lumotlar qobig'i tahlili” natijalari mintaqaviy xavfsizlikni avtomatik yuqori deb emas, balki “samarali, ammo konsentratsiyaga ochiq” deb baholashga yordam beradi.

Tashqi iqtisodiy xavfsizlik nuqtayi nazaridan mamlakatning savdo tarkibi hududiy xavflarni kuchaytiradi. Rasmiy tashqi savdo ma'lumotlariga ko'ra 2024-yil birinchi choragida tashqi savdo aylanmasida Xitoy 19,0 foiz, Rossiya 17,7 foiz, Qozog'iston 5,9 foiz, Turkiya 4,1 foiz va Koreya Respublikasi 3,4 foizni tashkil etgan; 2025-yilda ham Xitoy va Rossiya yetakchi sheriklar bo'lib qolgan. Bu tarkib sanqsiyalar xavfi, tranzit cheklovlari, mintaqaviy geosiyosiy keskinlik va logistika uzilishlari hududiy sanoat, importga bog'liq ishlab chiqarish va iste'mol inflyatsiyasiga bosim o'tkazishini anglatadi.

Energetik va yashil xavfsizlikda ham murakkab vaziyat kuzatiladi. Jahon bankining 2025-yil hujjatlarida mamlakatda tabiiy gaz umumiy birlamchi energiya iste'molining 80 foizidan ortig'ini, elektr energiyasi miksining esa taxminan 70 foizini tashkil etishi qayd etilgan; iqtisodiyotning energiya sig'imi Qozog'istondan taxminan 50 foiz yuqori va Turkiyadan qariyb uch baravar baland. Suveren ESG ma'lumotlarida esa qayta tiklanuvchi

elektr ulushi 7,08 foiz, qayta tiklanuvchi energiya iste'moli 1 foiz, energiya importi 1,55 foiz deb qayd etilgan. Demak, muammo importga qaramlik emas, balki ichki energiya samarasizligi va gaz-konsentratsiyasidir.

Oziq-ovqat xavfsizligi bag'ishida kartina ikki tomonlama. Bir tomondan, Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti 2024-yilda don hosili 8 mln tonnaga yetganini va bu besh yillik o'rtachadan taxminan 10 foiz yuqori ekanini qayd etgan; bu ichki agrar tayyorgarlikning muayyan zaxirasini anglatadi. Ikkinchi tomondan, Birlashgan millatlar tashkiloti 2026-yil uchun mamlakatni suv bosimi va iqlimiy xavflarga duch kelayotgan ikki karra dengizga chiqish imkoniyatisiz davlat sifatida tavsiflagan, global oziq-ovqat inflyatsiyasi esa xarid qobiliyatiga ta'sir ko'rsatishda davom etmoqda.

3-jadval

Mintaqalar iqtisodiy xavfsizligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan xatarlar

Xavflar turi	Transmissiya kanali	Eng sezgir hududlar	Erta ogohlantirish indikatori	Eng maqbul siyosat
Savdo va sanqsiyalar xavfi	Eksport bozorlari, import butlovchi qismlar, to'lov zanjiri	Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Navoiy	Rossiya/Xitoy ulushi, import narxi, tranzit kechikishi	Eksportni diversifikatsiya qilish, sanqsiya-safe logistika
Inflyatsion xavf	Energiya, xizmatlar, import narxi	Barcha hududlar, ayniqsa kam daromadli hududlar	CPI, food CPI, utility tariffs	Manzilli kompensatsiya, zaxira siyosati
Oziq-ovqat xavfi	Suv, hosil, transport, logistika	Surxondaryo, Qoraqalpog'iston R, Xorazm	Don hosili, suv tanqisligi, food inflation	Sug'orish, agrologistika, saqlash infratuzilmasi
Energetik xavf	Gaz-konsentratsiya, energiya sig'imi	Navoiy, Toshkent sanoat belti	Energy intensity, outages, tariff pass-through	Energiya samaradorligi, renewables, storage
Logistika xavfi	Quruqlikda qulflanganlik, chegara o'tish xarajatlari	Farg'ona belti, eksportchi hududlar	LPI, border time, freight cost	Tranzit yo'laklari va bojxona islohoti
ESG va iqlim xavfi	Suv stress, emissiya, ifloslanish	Qoraqalpog'iston, Surxondaryo, agrar hududlar	Water stress, energy mix, emissions	Yashil investitsiya, climate adaptation
Kiberiqtisodiy xavf	Raqamli xizmatlar, to'lovlar, ma'lumotlar	Toshkent shahri, xizmatlar markazlari	Internet dependence, cyber incidents	SOC, data backup, cyber audit

Raqamli xavfsizlik ham alohida blok sifatida baholanishi shart. Aholining internetdan foydalanishi 2021-yilda 76,6 foizdan 2024-yilda 93,3 foizga, 2025-yil yanvar-avgustda 94,2 foizgacha ko'tarilgan. Bu rivojlanish ijobiy, ammo davlatning rasmiy xabariga ko'ra mamlakat ITuning 2024-yilgi global kiberxavfsizlik indeksida o'sish sur'ati yuqori davlatlar qatoriga kirgan bo'lsa-da, raqamli infratuzilmaning tez o'sishi kiberhujum, ma'lumotlar suvereniteti

va to'lov tizimlari uzilishlari xavfini ham oshiradi. Shunday ekan, raqamli qamrovning o'sishi bilan birga hududiy kiber-chidamlilik indikatorlari ham joriy etilishi kerak.

Ushbu xatarlar matritsasining ilmiy xulosasi shundan iboratki, iqtisodiy xavfsizlikni “o'sish” indikatorini bilan almashtirib bo'lmaydi. Navoiy viloyati yuqori sanoat va daromad ko'rsatkichlariga ega bo'lishi mumkin, ammo tarmoqli konsentratsiya tufayli tashqi narx ta'sirlariga sezgir; Surxondaryo va Qoraqalpog'istonda tadbirkorlik ulushi yuqori bo'lsa-da, iqlim, suv va bandlik sifati muammolari xavfsizlikni cheklaydi; Toshkent shahri esa yuqori diversifikatsiya tufayli barqaror, ammo kiber va xizmatlar inflyatsiyasi ta'sirlariga ochiq.

Xulosa va takliflar

O'zbekiston mintaqalarida iqtisodiy xavfsizlik darajasi bir-biridan keskin farq qiladi va bu farq asosan to'rt omil - iqtisodiy strukturaning diversifikatsiyasi, mehnat bozori sifati, investitsiya va tashqi savdoga kirish, hamda iqlim-energetika-logistika cheklovlariga borib taqaladi. Qisqacha aytganda, Toshkent shahri va Toshkent viloyati barqaror “markaz”, Navoiy viloyati yuqori daromadli, ammo konsentratsiya xavfi mavjud “resurs xabi”, Farg'ona vodiysi va unga tutash hududlar tadbirkorlikka tayangan “ish bilan ta'minlovchi o'sish hududi”, Qoraqalpog'iston, Surxondaryo, Sirdaryo mintaqalari esa maqsadli intervensiya talab qiladigan “sezgir hududlar”dir.

Yuqoridagi tahlillar natijasida quyidagi beshta qoidani tavsiya etamiz.

Birinchisi, hududiy iqtisodiy xavfsizlik indeksi o'sish sur'ati emas, balki “diversifikatsiya-bardoshlilik indeksi” bo'lishi kerak.

Ikkinchisi, kichik biznes ulushi yuqori hududlarni avtomatik xavfsiz deb baholash mumkin emas; mahsuldorlik va tashqi bozorga chiqish imkoni ham hisobga olinishi shart.

Uchinchisi, tashqi iqtisodiy xavfsizlik indikatorlari hududiy darajaga tushirilishi lozim: eksport konsentratsiyasi, import butlovchi qismlar ulushi, tranzit kechikishi, logistika xarajati kabi ko'rsatkichlar viloyatlar kesimida yuritilishi kerak.

To'rtinchisi, ESG bloki iqtisodiy xavfsizlik modelining periferik qismi emas, balki markaziy qismi bo'lishi zarur. Beshinchisi, har bir hudud uchun yagona dastur emas, balki risk-profilga mos “hududiy xavfsizlik bo'yicha kompleks kelishuv” joriy etilishi kerak.

Toshkent shahri va viloyatida yuqori qiymatli xizmatlar, kiberxavfsizlik, transport logistika va innovatsion klasterlar; Navoiyda xomashyoga qaramlikni pasaytirish, qayta ishlash, mahalliy SME kooperatsiyasi va yashil sanoat; Farg'ona, Andijon, Namanganda eksport marketingi, standartlash, sanoat logistikasi, mehnat mahsuldorligi; Qoraqalpog'iston, Xorazm va Surxondaryoda suv-iqlim moslashuvi, oziq-ovqat logistikasi, maqsadli ish o'rni dasturlari va ijtimoiy infratuzilma; Sirdaryo va kichik hududiy bazaga ega viloyatlarda yangi investitsiya drayverlari, yenergetik samaradorlik va chegarabop logistika yo'laklari. Davlat siyosati nuqtayi nazaridan esa hududiy byudjetlashtirish va investitsiya taqsimotida “xavfsizlik vazni” koeffitsiyenti kiritish maqsadga muvofiq.

Iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan bu tavsiyalar uch xil natija beradi: qisqa muddatda inflyatsiya va bandlik ta'sirlariga chidamlilik oshadi; o'rta muddatda mintaqalar o'rtasida o'sish sifatining tafovuti kamayadi; uzoq muddatda esa tashqi ta'sirlarga nisbatan ancha barqaror, raqobatbardosh va yaxshilroq hududiy iqtisodiy tizim shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari.

2. O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari.
3. Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti ma‘lumotlari.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” 2022-yil, 29-yanvardagi PF-60 sonli Farmoni.
5. “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2026-yil 16-fevraldagi PF-21-sonli Farmoni.
6. “2026-yilda hududlarni yangicha yondashuvlar asosida rivojlantirish orqali aholi daromadini oshirish, barqaror ish o‘rinlarini yaratish hamda kambag‘allikni qisqartirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2026-yil 5-fevraldagi PQ-49-sonli qarori.
7. Xamidova F.A. O‘zbekiston hududlarining moliyaviy-investitsion faolligini oshirishda iqtisodiy xavfsizlikni ta‘minlash masalalari. Monografiya – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2023. – B. 212.
8. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение Л. И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
9. Сенчагов В. Экономическая безопасность: Производство, финансы, банки / — М.: Финстатинформ, 1998.
10. Метяков Е. Развитие методологии и инструментов мониторинга экономической безопасности регионов России. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. 2018 г. Н. Новгород.
11. Кузнецов Д., Руденко М. Система индикаторов отсенки экономической безопасности страны. // Угрозы и безопасность. №23, 2015.с.59-67.
12. World Bank (2024). World Development Report: Risk and Resilience. Washington, DC.
13. European Commission (2023). Regional Competitiveness Index Report. Brussels.
14. Asian Development Bank (2023). Economic Indicators and Regional Resilience in Asia. Manila.
15. IMF (2022). Fiscal Monitor: Managing Public Risk. Washington, DC. WIPO. Global Innovation Index 2025.
16. World Bank. Access to Finance for Jobs and Growth MPA Phase 1 – Uzbekistan. 2024.